

Homokszemek.

I.

Ezt a címet választottam összefoglaló nevéül azoknak az apró-cseprő dolgoknak, amelyeket időnkint közzé tenni szándékozom. Ezzel azt akartam jelezni, hogy apróságokkal fogok foglalkozni, de amelyekre ép oly szükség van, mint az építkezésnél a homokra.

A megkezdett czikkebe olyan apróságokat fogok leirogatni, amelyek távolról nem, hanem csak közelről láthatók s ekkor is csak úgy, ha az élet egyes jelenségeit természetes fejleményük egész folyásán végig szemléljük.

Homokszemeket fogok tehát összehordogatni. Különféle anyagból valókat, színre, nagyságra nézve eltérőket, értékeseket és kevésbé értékeseket, úgy a hogy azok az élet forgatagában elem kerülnek, a mennyire alkalmam lesz őket felszedgetni és időm megmutogatni.

Lehet, hogy sok olyan dolgot is fogok leírni, ami talán a közismeret legelemibb részének tűnik fel s mint ilyenek közlése esetleg feleslegesnek volna mondható. De sokszor szükséges lesz az ilyenekre is, hogy az ismeretlenebbet a kellő háttérrel mutathassam be. Közzé teszem, hogy a kinek tapasztalataimat felhasználni alkalma lesz, felhasználhassa, meg hogy mások hozzászólását idézzem elő. Minél több tapasztalati adatunk lesz, annál jobb következtetéseket fogunk vonhatni belőlük. Végre is több szem többet lát, több kéz többet dolgozik.

Napfény és szabad levegő a legjobb tisztítószer! A szabad véleménynyilvánítás, a más nézetének jóindulata és tárgyilagos megbirálása a közös jó egyetértésben végzett munka csak jó eredményre vezethet.

Kísértsük meg a megkezdett önálló haladásunkon egyesült erővel tovább munkálkodni!

II.

Folytatom azt a tárgyat, a melyet a multkor (Erd. L. 1902. 404. lap) megkezdettem volt.

Nem lehet czélunk, hogy magunkat érthetetlen vagy csak furfangos magyarázatokkal és bonyolult következtetésekkel érthetővé

tett műszavainkkal a nagyvilágtól elkülönítsük; amugy is, sajnos, kis népszerűségünket a megérthetlenségünkkel öregbítsük és az érintkezést a nem szakemberekkel megnehezítsük. A „műszó“ ne legyen aféle „műbor“, amelytől az embernek megfájdul a feje s ha egyszer kénytelen belőle használni, máskor feléje sem néz.

Műszavaink megalkotása felől képzett szerény nézetemet az alább következőkben fogom vázolni. Azt hiszem nem tévedek, ha azt mondom, hogy az alábbi szempontok szerint eljárva a lehető legjobb eredményhez lehet jutni. Nem azért fejtem ki ebbeli nézeteimet, mintha a műszótárunk összeállítóinak utmutatást akarnék adni. Távoll áll ez tőlem. Sokkal jobban tudják ezt ők, akiknek eddigi működése és ügyszeretete előre is láttatja azt a nagy munkát, amelylyel szakunk irodalmának nyelvbéli tisztaságát és szabatoságát megalapítják.

A meglévő és kifogás alá nem kerülő műszavak után első-sorban olyan közhasználatban lévő szavakat kell a mi fogalmaink jelölésére lefoglalni, amelyek a fogalmakat legfeljebb némi módosított vagy átvitt értelemmel és lehetőleg leginkább megközelítik és amelyeket még a nem szakemberek is körülményesebb magyarázat nélkül is megértenek.

Másodsorban kerülnek a tájszók figyelembe. Ezek felhasználása ne járjon az értelem megmástitásával, hanem csak egyszerűen azzal, hogy felvesszük az irodalomba, forgalmát általánosítjuk, azaz tájszóból közszót alakítunk s legfeljebb értelmi körét a szükség szerint tágítjuk vagy szűkítjük.

Harmadsorban jöhet a már kihalt, elavult szavak fellevenítése tekintetbe. Az elavult szavakat is lehetőleg a régi értelmükben használjuk, de ezeknél már némi eltérést is megengedhetőnek tartok.

Negyedsorban jöhetnek új képzésű szavak tekintetbe. Negyedsorban csak, bár ezektől sem szabad nagyon idegenkednünk, ha a képzésükre általánosan használt, gyakori összetételt vagy szóképzést veszünk alkalmazásba és a nyelvtani kifogástalanság mellett tetszetős, egyszerű szót kapunk.

Legutoljára, de csak kivételképen és ideiglenesen lesznek ismertebb idegen szavak is felhasználhatók. Olyan fogalmak kifejezésére, amelyekre szavunk nincs vagy kifogástalant ezidő-

szerint alkotni nem tudunk. Azt hiszem azonban, hogy az idegen szavakhoz nem kell majd nyulnunk.

A legbecsesebb anyagot nyújtják a tájszók, amelyeket felkutatni, használatuk gondos értelmezésével közzé tenni magyarok lakta vidéken működő szaktársaim egyike sem fogja elmulasztani. Nemcsak a tájszók bősége, hanem a nép sajátos és figyelmen kívül nem hagyható gondolkodásmódja is nagy segítségére lesz a műszótár összeállításának.

Minden vidéknek meg vannak a maga különös kifejezései. Minél távolabbi vidékeket veszünk tekintetbe, annál több az eltérő szó és gondolkodás. Sokszor annyira változatos a tájszólások anyaga, hogy a legközelebb eső vidékek, sőt községek között is van kisebb-nagyobb eltérés. Én már például Gyergyónak községei között is találtam különbségeket, pedig bizony elég sűrűn vannak itt a községek egymás mellett. Ezért nagy óvatossággal kell a szavakat összegyűjteni, hogy a mindenüvé el nem jutható szerkesztőbizottság az összegyűjtött szóhalmazból helyesen tudjon válogatni.

Jól mondja Illés Nándor az E. L. 1901. 26. lapján: „Persze jó fül, magyar fül kell hozzá, ügybuzgalom, alkalom. Csak az végezheti a munkát, ki az erdön jár s ki idejét *annak szentelheti* és szentelni szereti.“ Én csak annyit teszek hozzá, hogy két szavát aláhúztam.

III.

Gyergyóban legnagyobbbrészt fenyőerdő van, lombfaerdő csak alárendelt mennyiségben. A székely a tülevelűeket *fenyőfá*-nak, a lombfát pedig *levelesfá*-nak, *lapisfá*-nak nevezi (mert levele, lapija van).

Fenyőfa alatt minden itt előforduló fenyőt kell érteni (lucz-, jegenye- és erdeifenyőt), de mert a lucz- és jegenyefenyő van jóformán egyedül mint erdőt alkotó fanem elterjedve, az erdeifenyő csak igen kis helyt s inkább csak elszórtan, a rendes használatban a székely inkább csak lucz- és jegenyefenyőt ért a fenyő alatt, míg az erdeifenyőt, amikor külön ki akarja emelni, lucsfának mondja.

Leveles, lapis fa alatt az összes itt előforduló lombfákat érti, amikor fanem szerint elkülöníteni nem tartja szükségesnek. Pl. a

plébániák fabére úgy van megállapítva, hogy minden gazda köteles bizonyos mennyiségű leveles fát hozni. (A jelenleg használatos fabér-szolgáltatásnál azonban leveles fa alatt bükkfát értenek.)

A fenyővel benőtt erdős területet *fenyőerdő*-nek, *fenyves*-nek, *fenyős*-nek, sőt ritkábban *fenyés*-nek nevezik. Ez utóbbi elnevezés mintha régi, avulófélben lévő alak volna. Ritkán hallani s inkább csak erdőrészek régi elnevezése nyomán. Van ugyanis Gyergyóujfalu határában *Fenyés*, *Fehérfenyés*, *Kifolyó-Fenyés* nevű erdőrész.

A bükköserdő neve *bükkerdő*, *bükkös*, és ha a bükkerdő a helylyel egy fogalomná válik, azaz ha erdőrész elnevezésére szolgál, akkor már rendszeren csak a *bükk* szó — valamiféle jelzővel vagy anélkül — szokott előfordulni. Példa erre Ujfalu *Bükkje*, *Hosszúbükkje*, *Veresbükkje*, *Bükketeje*; Tekerőpatak *Középbükkje* stb.

A nyirfaerdő szót nem igen használják, vagy olyan ritkán, hogy én még nem hallottam. Nyirfával benőtt területeket *nyires*-nek mondják, a nyires határrész elnevezésére pedig a *Nyir* szót használják. Például a gyergyószentmiklósi *Nyir*, a kilyénfalvai *Nyir*, a tekerőpataki *Magas-Nyir*. Az előbbi fenyővel vegyes nyireserdő, amelynek gyéres, tisztás széleit kaszálják; a második tisztán kaszáló, amely gyéren nyirfával van benőve; a harmadik szintén nyireskaszáló. Ez utolsónak van egy része, amelyet a község régebbi időben betiltott (t. i. a nyirfavágást tiltotta be), most már szép fajú nyires van ott, amint az erről beszélő székely magát kifejezte: «egész nyirfaerdő» nőtt fel. E kifejezésből az következik, hogy a nyires területek vagy mindig kaszálók, legelők voltak, s így gyéresen tartva az erdő formáját nem mutatták, vagy hogy a nyirfával benőtt terület nem érdemes arra, hogy erdő legyen a neve. Az első következtetést tartom elfogadhatóbbnak, s ezt onnan gondolom, hogy amikor nagyocska facsoportot, kaszálójukat elfoglaló sűrű fiatalost megjelölni, leírni akarnak, azt mondják «egész erdő».

Az erdőrészeket nagyon gyakran, amint a fentebbi példákból láttuk, a nép a fanemek után nevezi el, azok után, amelyek a név keletkezésekor ott tulnyomók voltak. De nem mindig. Sőt az a nevezetes, hogy fenyőfa után felhozott három néven kívül több helynevet nem hallottam. Amit én egész természetesnek is látok. Tulnyomó mennyiségben a fenyő lévén, nem igen alkalmas hely-

nevek képzésére. Ezt megerősíti az is, hogy igen gyakran a szórványosan előforduló, ritkább fanemek neveiből alakult a hely neve, mint erre a helyre jellemző fanemből. Például van *Tizás*, *Jáhoros*, *Szilás*, *Szilfás* nevű patak, erdőrész, ahol bizonyosan tiszafa, juhar-, szilfaerdők nem voltak.

Vannak rakottyaival (kecskefüzzel) meglehetősen sűrűn benőtt erdőrészek, melyeket *rakottya*-nak neveznek; van ilyen *Rakottya* helynév is. De van viszont *Rakottya*, *Nyáras*, *Bojzás* (bodzás) nevű erdőrész, ahol vagy egyáltalában nem, vagy igen alárendelt mennyiségben található rakottya, bodza. Nyilván még olyankor kapták e helyek nevüket, mikor az ősi erdő elpusztulása után a területet rakottya, nyír, bodza verte fel és mielőtt a természetes, előrehaladó erdőátalakulással újból igazi erdők, fenyvesek, bükkösök keletkeztek.

Összefoglalva a mondottakat, kivehetjük, hogy a gyergyói székely

1. *fenyő*-fát és *leveles*- (ritkábban *lapis*-) fát mond a két osztályba tartozó fák megkülönböztetésénél;

2. amikor az erdőt fanemmel jelöli, akkor erdő szó elé a fanem nevét pusztán vagy s-képzővel megtoldva teszi (fenyő-erdő, bükköserdő), de sokszor az erdő szót elhagyja, akkor az -s képzővel alkotott melléknév áll egyedül (bükkös, fenyves) és ha elegyes erdőt akar jelezni, akkor leggyakrabban „fenyővel vegyes bükkös“-t vagy „bükkös fenyőerdő“-t mond.

3. Fenyők után, amelyek nagy tulsúlyban vannak a fanemek között, kevés erdőrészt nevezett el, hanem annál többet a ritkábban előforduló lombfák után.

4. Amikor erdőrészt nevez el a fanem szerint, akkor a bükk és nyír szót rendszerint pusztán használja hol egyedül, hol összetételben (Bükk, Oláhbükk, Bükkhavas, Magyarósbükk), míg a többi fanemek neveiből birtokosító képzővel melléknévet alkot s azt használja helynévül hol egyedül, hol összetételben (*Tizás*, *Nagynyáros*, *Magyarószér*).

Krippel Móricz.